

פשט המקרא כמקור לודאות דתית בכתבי אברהם גומיז סילבירה

אלכסנדר אבן־חן

מבוא

אמסטרדאם במחצית המאה השבע־עשרה רחשה פעילות אינטלקטואלית, שבה השתתפו פרוטסטאנטים, קאתולים ואף יהודים — ביניהם אנוסים לשעבר שהתיישבו בעיר. היתה זו קרקע פורה לצמיחתן של עמדות חדשות, ביקורתיות ורעננות.

אנו מוצאים עמדות ביקורתיות של יהודים בפזורה הספרדית במאה השבע־עשרה כלפי המסורת וסמכות־החכמים. שלום רוזנברג מאפיין חלק מעמדות אלה כ'פרוטסטאנטיות'¹. שכן יש בגישות אלה קריאה להעמיד את פשט המקרא כמקור הסמכות הקובע בענייני הליכות ואמונה, אף במקומות שבהם הפשט עומד במתח עם התורה שבעל־פה. ואילו יוסף קפלן מבהיר במאמרו על ה'קראים' כאמסטרדאם את הרקע לצמיחת תופעה רעיונית מעין זו, וטוען שה'קראות' שנתגלתה בין מספר יהודים ספרדים באמסטרדאם נזונה קודם כל ובראש ובראשונה מההתעניינות שהלכה וגברה בקרב הבראיסטים שונים באירופה הפרוטסטאנטית, החל מהמאה הי"ז, בתולדות הקראות ובאמונות והדעות של הקראים בני הזמן. אותם מלומדים לא היו בודדים בהתעניינות ההבראיסטית בקראות, טבעי הדבר שגם משכילים יהודים ספרדיים, שכאו במגע הדוק עם הבראיסטים ומלומדים פרוטסטאנטים בהולנד, נחשפו לגל ההתעניינות הפרוטסטאנטית בקראות.²

נראה כי אף אברהם גומיז סילבירה (להלן: אג"ס), אחד המשכילים היהודים הספרדים באותה תקופה,³ נחשף לפרוטסטאנטיזם ולהתעניינות ההבראיסטית בקראות, והדבר ניכר ביחסו לתורה שבעל־פה. בחיפוש אחר אמת־מידה לחשיפת רצונו של אלוהים פיתח אג"ס גישה חדשה למסורת, השואבת מהפרוטסטאנטיזם ומההבראיזם. לשיטתו רק היצמדות לפשט המקרא יש בה כדי לחשוף את רצון אלוהים. לא תמיד עולה פשט המקרא בקנה אחד עם הפרשנות המסורתית היהודית,

פירוט ההפניות הביבליוגראפיות — בסוף המאמר.

1 ראה: רוזנברג, עמ' 292-298.

2 שני הציטוטים — ראה: קפלן, קראים. הראשון בעמ' 294; השני בעמוד 300.

3 על חייו ידוע מעט מאוד — ראה: אבן־חן.

ודרישת אג"ס לחזור ולהסתמך על הפשט היתה עלולה לפגוע בסמכות המסורת. עם זאת, שלא כ'קראים' באמסטרדאם, לא מרד אג"ס בסמכות החכמים והמסורת. כפי שנראה להלן, הוא הועיד לחכמים תפקיד שעלה בקנה אחד עם דרישתו להיצמד לפשט של הכתוב.

א. מארבלו לאמסטרדאם – חייו ופועלו של אג"ס

אג"ס נולד בארבלו שבספרד בשנת 1656.⁴ על-פי עדותו התגורר במאדריד לפני שעזב את ספרד. אחרי כן שהה זמן מה בצרפת ובבריסל, ולבסוף התיישב באמסטרדאם.⁵ אג"ס מספר, שבעת שהותו במאדריד היה כ'עיוור' – עבד עבודה זרה ולא היה מודע לכך, נהג כך מתוך בורות ולא מתוך כוונות זדון.⁶ יש לציין, שהורי אג"ס ניסו לשמור על זיקתם ליהדות, ומעיד על כך הסיפור שסיפרה אימו: בשנת 1645, במאדריד, התכנסו בני המשפחה, בידיהם נרות, ושרו 'הללויה בית-הכנסת שבמאדריד'. בני המשפחה נתפסו על-ידי האינקוויזיציה, שהובילה אותם לקואנקה והטילה עליהם עונש.⁷ אירוע זה מעיד על רצונם של אנוסים אלה לשמור על זהותם, אך אינו מעיד על ידיעתם את תכני היהדות והליכותיה. אג"ס מספר עוד, שבהיותו נער צעיר האמין במשיחיות שבתי צבי, אבל אין הוא מפרט אם החזיק באמונה זו בהיותו באמסטרדאם או מוקדם יותר. מכל מקום, מאוחר יותר הוא התייחס בביקורתיות על תקופה זו וחיבר שיר סאטירי על שבתי צבי.⁸

באמסטרדאם השתתף אג"ס בחייה הרוחניים של הקהילה. על-פי עדות דניאל לוי דה בארוס, השתתף אג"ס בשנת 1676 באקדמיה הספרותית שייסד מ' בילמונטה.⁹ באותה שנה, על-פי דוד פראנקו מנדס, דרש דרשה בטקס החנוכה של בית-המדרש 'תלמוד תורה'.¹⁰ דבר המעיד על השתלבותו בחיי הקהילה.

לפי מ' קייזרלינג וד' בארבוסה מאצ'דו השם שהשתמש בו אג"ס לפני שובו ליהדות היה דיאגו גומיז סילבירה.¹¹ על דיאגו גומיז סילבירה ידוע שהיה נשיא אקדמיה ספרותית באנטוורפן, ובשנת 1682 נשא בה נאום סאטירי.¹² ככל הנראה,

4 מקום הולדתו – ראה: אג"ס, רביעי, עמ' 3A. שנת הולדתו – ראה: קפלן, שבתאות, עמ' 215.

5 שהייתו בצרפת – ראה: אג"ס, שיחות, עמ' 185A; כבריסל – ראה: אג"ס, הקדמות, עמ' B-94A; באמסטרדאם – ראה: אג"ס, אילם, עמ' 109B.

6 ראה: אג"ס, שיחות, עמ' 7A.

7 ראה: אג"ס, אילם, עמ' 218B.

8 ראה: אג"ס, רביעי, עמ' 203A.

9 ראה: קייזרלינג, בארוס, עמ' 289.

10 ראה: פראנקו מנדס, עמ' 84.

11 ראה: קייזרלינג, ספרדים, עמ' 188. ראה גם: בארבוסה מאצ'דו.

12 ראה: דג"ס.

אג"ס חזר לעשות שימוש בשם הנוסף שלו בעת שהותו באנטוורפן. תופעה זו אינה יוצאת דופן, שכן קפלן הצביע על אנוסים שחזרו לעשות שימוש בזהותם הנוצרית למטרות שונות.¹³

אין לנו ידיעות ברורות על לימודיו של אג"ס, עם זאת באחד משיריו הוא רומז על כך שבספרד למד באוניברסיטה אלקלא די הינרס.¹⁴ ידיעותיו הרבות בתיאולוגיה נוצרית בולטות במיוחד בכתביו האפולוגטיים. בכתבים אלה בולטות גם ידיעותיו בפילוסופיה של זמנו, הוא מצטט את דיקארט, פאסקאל, גרוטיוס, קורנליו אגריפה ואחרים. אג"ס הכיר גם את יצירותיהם של רבני אמסטרדם: מנשה בן ישראל, אורוביו דה קאסטרו, יהושע דה סילבה, שאול לוי מורטירה ואחרים. חשוב לציין, שמהספרות הרבנית הוא נוהג לצטט פרשני מקרא, כמו רש"י ואברבנאל, לעומת זאת כמעט אין בספריו מובאות מהתלמוד.

ככל הנראה האריך אג"ס ימים ונפטר בשיבה טובה. בסוף אחד מספריו הוא כתב שירים וציין, כי בעת כתיבתם סבל ממחלה קשה שחייבה אותו לשכב. בשירים אלה משתקפת האימה והציפייה למוות.¹⁵ מתוך ספריו ידוע לנו כי בשנת 1738 עוד היה בחיים.¹⁶

כתבי אג"ס נשתמרו בספריות 'עץ חיים' ו'רוזנטליאנה', כמפורט להלן.

- (1) 'שיחות תיאולוגיות' – בספר זה ממש אג"ס את קריאתו לדרושי חופשי בין חכמי הדתות השונות, וה'שיחות' מתנהלות בין ארבעה חכמים: יהודי, מוסלמי, קאתולי ופרוטסטנטי. מטרת הספר היא להוכיח את עליונות הדת היהודית.
- (2) 'ספר אילם' – שם הספר נגזר מהמטלה שהטיל אג"ס על עצמו: להציג את המקורות הסמכותיים, אלוהיים ואנושיים, בלי להביע עמדה אישית. הוא סבור שבחינת המקורות מוכיחה את עליונות היהדות.¹⁷
- (3) 'הרצאות בעניין המשיח' – זו סדרה פולמוסית, בת חמישה ספרים,¹⁸ שנכתבה כתשובה לטענת החכם הקאלביניסטי י' ז'אקלו, שטען כי ישו הוא המשיח. בספרים אלה תוקף אג"ס את האינקוויזיציה וקורא ליתר סובלנות בין בני הדתות השונות. כמו כן הוא דן במעמדה של תורת משה.

13 ראה: קפלן, נסיעות, עמ' 209.

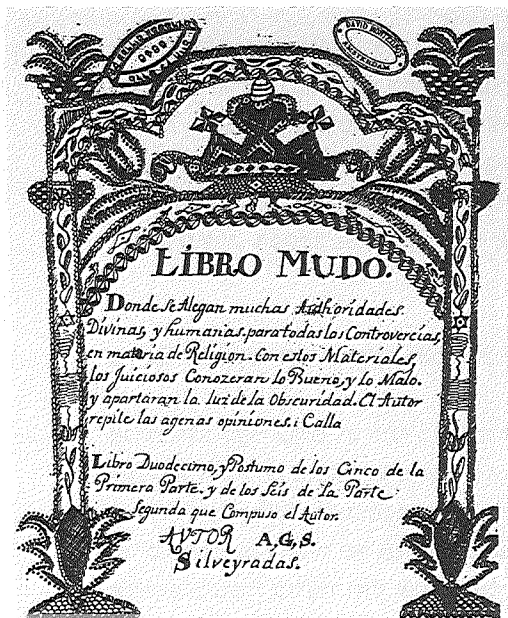
14 ראה: אג"ס, הקדמות, עמ' 525.

15 ראה: אג"ס, רביעי, עמ' 241B.

16 ראה: אג"ס, אילם, עמ' 282A.

17 חיבורים אלה, הראשון – ראה: אג"ס, שיחות; השני – ראה: אג"ס, אילם.

18 ראה: אג"ס, הקדמות; אג"ס, שלישי; אג"ס, רביעי; אג"ס, חמישי. בספריית 'עץ חיים' נמצא כתב-יד, שהועתק בידי י' גדליה, של הספר השלישי של סדרה פולמוסית זו. גדליה מעתיק, בתחילת הספר, את השער של הספר השני ואחר כך את השער של הספר השלישי ואת גוף הספר השלישי. בטעות צויין בקטלוג 'עץ חיים' כתב-יד זה כספר השני של הסדרה. הספר השני לא הגיע לידינו.

שערים של כתבי־יד: 'שיחות תיאולוגיות' (מימין) ו'ספר אילים', שניהם מאת א"ג סילבירה

(4) 'תולדות שבתי צבי המפורסם' — קפלן הוכיח ששיר זה נכתב בידי אג"ס.¹⁹ השיר שם ללעז ולקלס את משיח השקר שאיכזב את מאמיניו. אג"ס, כאמור לעיל, מספר שהוא עצמו האמין בשבתי צבי.

נוסף על אלה, כתבים אחדים של אג"ס לא הגיעו לידינו.²⁰ כמו כן, על-פי יי' וודריגו דה קאסטרו, כתב אג"ס ספר בשם 'דרשות או נאומים על האמונה'. ספר זה, על-פי קייזרלינג, נכתב בשנת 1677 באמסטרדאם וכלל שש דרשות על נושאים מקראיים והספד לזכרה של רחל די פינטו.²¹

רוב חיבורי אג"ס הם פולמוסיים. אחת הכוונות העיקריות של ספרות זו היתה חיזוק אמונתם של האנוסים. יש להבין את המצב המיוחד במינו שציבור זה, או לפחות חלק ממנו, היה שרוי בו. בספרד לא היו אוזני האנוסים אטומות לביקורת הקאתולית נגד היהדות. אוריאל דה אקוסטה, על כל פנים כפי שמשתקף ב'דוגמת חיי אדם', מהווה דוגמה קיצונית לתוצאות אפשריות של מצב זה — דחיית היהדות על

19 ראה: כ"י ספריית הרחובטאליאנה סי' 581. ראה גם: אג"ס, שיחות, עמ' 252A-255A. זיהוי מחברו — ראה: קפלן, שבתאות, עמ' 215.

20 על קיומו של הספר 'La Quenta sin la Huespeda' — ראה: פראנקו מנדס, עמ' 68, שורות 12-11.

21 ראה: וודריגו דה קאסטרו, עמ' 615; קייזרלינג, ספרייה, עמ' 102-103.

בסיס הטיעון הקאתולי המוכר: התלמוד אינו משקף את המקרא אלא מסלף אותו.²² זו דוגמה של אדם הנמצא כבר בתוך המסגרת הקהילתית ומורד בה. כמו כן ידוע לנו על אנוסים שהגיעו לאמסטרדאם ולא הצטרפו לקהילה.²³ במצב זה נודע לפולמוס תפקיד חשוב ביותר — לחזק את האמונה באלוהיית של הדת היהודית. מטרה זו הובילה את אג"ס לבחינה ביקורתית של יסודות האמונה. מתוך רצון להוכיח בודאות את אמונותיו, הסתמך אג"ס על דברי אלוהים עצמו — על פשט המקרא.

ב. אי־ודאות המחייבת חקירת יסודות הדת

אג"ס ניצב בפני עולם רב־גוני מבחינה דתית.²⁴ המודעות לקיומן של דרכים שונות לשרת את אלוהים הביאה אותו לבחון האם דת אבותיו היא הדת האמיתית.²⁵ לבחינה זו יש חשיבות לאור סכנה מסוג חדש שהיתה אורבת לאנוסים־לשעבר — האדישות. אג"ס מספר את סיפורו של מלך סיאם, שהסיק מקיומן של הדתות השונות בעולם, כי אלוהים מעוניין בריבוי ואין עדיפות לדת אחת על פני רעותה. לדעת האזארד, גילוי תרבויות שונות הביא את בני אירופה להשמיע טיעונים כמו זה היוצא מפי מלך סיאם.²⁶ תפישה זו עלולה להתפתח לידי אדישות דתית, ובמקרה של האנוסים היא העלתה שאלות קשות בדבר כדאיות השיבה ליהדות. זאת משום, שאם אלוהים רוצה 'גם' בנצרות, אין זה מובן מאליו שאנוס יהיה מוכן לשלם את המחיר הנדרש ממנו על מנת לשוב ליהדות.

אג"ס כתב את חיבוריו על רקע מאבקים בין־דתיים חריפים בין פרוטסטנטים לקאתולים. במציאות כזו מתחזק הרצון למצוא אמת־מידה להכרעה בחילוקי הדעות בין הדתות השונות. יחד עם זאת החיפוש אחר אמת־מידה ודאי עלול לחשוף את חוסר יכולתו של האדם להגיע למסקנות ודאיות. לדברי אג"ס, יש אנשים הטוענים, כי הואיל ואין אפשרות להגיע לידי הכרה ודאית של האמת מחד גיסא ומאידך גיסא כל דת טוענת שהיא הדת האמיתית ומבססת את טענתה בכתובים, הרי אין אפשרות לדעת באיזו דרך רוצה האל שבריותיו יעבדהו. ולפיכך אין זה משנה באיזו דת מחזיקים.²⁷

אי־הודאות שבה שרויה האנושות לבשה אצל אג"ס משמעות דתית, והוא ראה את מקורה בגירוש אדם הראשון מגן־העדן. אך בימות המשיח יחזור המצב לקדמותו.

22 ראה: דה אקוסטה. ראה גם: קפלן, מנצרות, עמ' 98-155.

23 ראה: קפלן, נסיעות, עמ' 210-211.

24 על התסיסה הרעיונית בתקופה זו — ראה: טרבור־רופר והאזארד.

25 ראה: אג"ס, אילם, עמ' 1.

26 הסיפור מובא: אג"ס, הקדמות, עמ' 151. הרקע ההיסטורי — ראה: האזארד, עמ' 19-20.

27 ראה: אג"ס, שלישי, עמ' 233B-234A. על תחיית הספקנות — ראה: פופקין, פרקים ב, ד.

יהיה זה תור הזהב שיבוא לאחר תקופת הטעויות הגורמת לאי־ודאות.²⁸ בימות המשיח ישוב העולם להיות כפי שהיה לפני חטא האדם הראשון – האדם ילמד לא מחברו אלא במישרין מאלוהים, והעלמותם של המתווכים תבטל את האפשרות לטעות ולחטוא.²⁹ בדברים אלה ביטא אג"ס את גישתו האינדיבידואליסטית, ויש בהם משום ערעור הסמכות של כל גורם המתיימר להציג, להסביר או לפרש את דבר אלוהים. במציאות הקדם־משיחית, טען אג"ס, יש לאמץ גישה ביקורתית כלפי כל אמונה. על כל אדם מוטלת החובה לחקור את יסודות אמונתו, ואין מקום לביסוס אמונה על סמכות חכמים, שכן אמונה מסוג זה היא מקור לטעויות ולחטאים.³⁰

ג. ודאות ואובדן חופש הבחירה בימות המשיח – תפישת הרצון

מקור האפשרות לטעות הוא בנתק שנוצר בין האדם לאלוהים לאחר הגירוש מגן־עדן. לאחר הגירוש האדם אינו שומע את קולו של אלוהים במישרין, ומצב זה יתקן בימות המשיח. בפירושו לירמיה לא: לג הבהיר אג"ס את תפישתו. נאמר שם: 'ולא ילמדו עוד איש את רעהו ואיש את אחיו לאמר דעו את ה' כי כולם ידעו אותי למקטנם ועד גדולם'. בהתבסס על פסוק זה טוען אג"ס, שבימות המשיח אלוהים יהיה ה'מורה' של כל המין האנושי, ו'ישפיע' במישרין על כל אחד ואחד. לפיכך לא יהיה יותר מקום לטעויות ולחוסר ודאות.³¹ 'השפעה' ישירה זו פירושה, שבימות המשיח אלוהים יחרוט בלבנו את חוקיו. אז יהיה ברור לכל אחד במה להאמין וכיצד להתנהג.³² להשפעה ישירה זו יש מחיר – הסרת 'לב האבן' פירושה אובדן חופש הבחירה.³² החוק האלוהי החרוט בלבנו יבטל את קיומן של חלופות (אלטרנאטיבות) לבחירה. אליבא דאג"ס, אדם היוודע בודאות מוחלטת מה עליו לעשות ולהאמין לא יוכל לבחור במה שהוא שקרי בעליל. אובדן חופש הבחירה משמעותו אפוא גם אובדן האפשרות לטעות. מצב חדש זה של האדם הוא חזרה למצב שהיה שרוי בו האדם הראשון.³³

כדי לבחון את הקשר בין אובדן חופש הבחירה ובין סיום מצב חוסר הודאות, נעיין בהגדרת אג"ס את יחסי רצון-תבונה. הוא בחר להציג את תפישתו באמצעות אנאלוגיה, שלפיה התבונה משולה ל'עין' או ל'מראה'. אלו הן בכחינת 'לוח ריק'

28 ראה: אג"ס, שיחות, עמ' 256A.

29 ראה: אג"ס, אילם, עמ' 236A-B.

30 ראה: אג"ס, הקדמות, עמ' 329.

31 ראה: אג"ס, אילם, עמ' 238B-239A.

32 ראה: אג"ס, אילם, עמ' 239A.

33 ראה: אג"ס, שלישי, עמ' 178A-B.

(tabula rasa), וכמוהן גם התבונה, עליו נרשמות המושכלות. התבונה מתוארת כסבילה — תפקידה לקלוט רשמים מן החוץ. הרצון לעומת זאת מקבל תפקיד פעיל — הוא הבוחר בין אמת לשקר, על-פי תשוקותיו. על-ידי 'בחירה רעה' של כוח הרצון נוצרת הטעות.³⁴

בדברים אלה של אג"ס יש דמיון רב להגותו של דיקארט ב'הגיונות על הפילוסופיה הראשונית'. אין בדינו עדויות שאג"ס קרא ספר זה, אך מבחינה רעיונית קיימת קירבה רבה בין דבריהם. שני ההוגים מציגים את התבונה כסבילה ביחס לכוח הרצון, ומקור הטעות לדידם הוא 'בחירה רעה' של כוח הרצון.³⁵ סביר להניח שאג"ס שאב מדיקארט את גישתו בנידון, אם בעקיפין ואם במישרין, וסבר שבימות המשיח לא תהיה אפשרות לטעות, כי הרצון יוכל לבחור רק במה שנכון לבחור.

ד. פשט המקרא כמשקף את רצון אלוהים

הבעיה שעמדה בפני אג"ס היא כיצד יוכרע הפולמוס בין בעלי הדתות השונות במציאות הקדם-משיחית? השופט המוצע על-ידי אג"ס הוא אלוהים עצמו. על כל בני הדתות המונותאיסטיות מקובל, שתורת משה היא ביטוי להתגלות אלוהית, לכן אג"ס מציע להעמיד את המקרא כאמת-מידה לחשיפת האמת.³⁶ אג"ס מודע לכך שלא די בקביעת המקרא כאמת-מידה, אלא יש לקבוע בתחילת הפולמוס את דרך הבנתו. הוא מבחין במקרא חלקים בהירים, חלקים שאינם בהירים וחלקים אלגוריים. יש לפנות אל החלקים הבהירים במקרא כדי לדעת במה עלינו להאמין וכיצד להתנהג, כי באמצעות חלקים אלה נחשף רצונו של אלוהים לאדם. אג"ס העלה טיעון זה, כאשר ברקע עמד הפולמוס בין הקאתולים לפרוטסטנטים, ובמהלכו ניסו הקאתולים לערער הנחת יסוד של יריביהם, שלפיה האדם מסוגל, בכוחות עצמו, להבין את המסר האלוהי הישר מן המקרא. פופקין מציין, כי הספקנות הפכה להיות נשק יעיל במיוחד נגד הפרוטסטנטים וכי הצבעה על חולשת התבונה מערערת את עמדת הפרוטסטנטים. שכן, אם אין האדם מסוגל להבין, לא נותר לו אלא להאמין ולהסתמך על הפרשנות המוסמכת מטעם הכנסייה לכתב-הקודש.³⁷ לדברי אג"ס, אנשי האפיפור טוענים, שרק המצויים בתיבת נוח של הכנסייה עשויים להינצל ממבול הטעויות.³⁸ על רקע זה מציג אג"ס הנחה תיאולוגית המהווה בסיס לתפישותיו ומאפשרת

34 ראה: אג"ס, הקדמות, עמ' 450-451; אג"ס, רביעי, עמ' 112A.

35 ראה: דיקארט, עמ' 110-113.

36 ראה: אג"ס, שלישי, עמ' 3A.

37 ראה: פופקין, פרקים א, ד.

38 ראה: אג"ס, הקדמות, עמ' 332.

להחליץ ממצב חוסר הודאות. תפישת האל כ'טוב' אינה מאפשרת לקבל את הטיעון הפיזיאסטי הקאתולי, שהרי אין להניח שהאל הטוב שואף להסתיר מאיתנו את הדרך להשגת האושר, אדרבא הוא רוצה בטובת האדם.³⁹ לכן דבר אלוהים הוא ברור עד כדי כך שהבור הגדול ביותר יוכל להבין את רצון האל באמצעות החלקים הבהירים.⁴⁰ לחיזוק דבריו אג"ס משתמש בניסוח שמקורו בהגותו של לותר: השמש אינה מפסיקה להיות בהירה משום שהעיוור אינו מסוגל לראותה.⁴¹ אמנם אין עדויות על כך שמקורו הישיר של אג"ס הוא לותר, אולם ברור שאג"ס הכיר את יצירותיו של ההוגה הקאלביניסטי ז' ד'אקלו. שכן הסדרה הפולמוסית של אג"ס נכתבה כתגובה על ספרי ד'אקלו.⁴² מדברי הוגה זה מצטט אג"ס טיעון המחזק את תפישתו: אין צורך להוכיח שה'שמש' בהירה,⁴³ ופשט המקרא הוא בהיר כשמש.

אג"ס טוען שבחלקים הבהירים של המקרא רק הפשט הוא המובן האמיתי, בעוד שפרשנות אלגורית עשויה להיות נכונה רק בחלקים שאינם בהירים.⁴⁴ וכאשר המשמעות האלגורית סותרת את הפשט יש לדחותה.⁴⁵ בתפישה זו מתבסס אג"ס על הפסוק: 'אם לא תשמר לעשות את כל דברי התורה הזאת הכתבים בספר הזה ליראה את השם הנכבד והנורא הזה את ה' אלהיך' (דברים כח: נח). נאמר כאן 'הכתבים', לא 'הנרמזים'. לדעת אג"ס דרך זו של פרשנות מאפשרת שדבר אלוהים ישמש כאמת-מידה ולא נגיע לידי טעות, שכן הפשט משקף את רצונו של אלוהים.⁴⁶

אג"ס מנסה בכתביו לבסס בדרך עיונית את ההנחה, שהאל בטובו העניק לאדם חוק ומעוניין שהאדם יבין חוק זה. זה מתחיל בידיעה הודאית ביותר שיש לאדם: תודעת קיומו העצמי. אג"ס משתמש בניסוח של דיקארט 'אני חושב, לכן אני קיים' כנקודת-מוצא בניסיון להוכיח שהעולם נברא. לדברי אג"ס, אין שום ספקנות המסוגלת להטיל ספק בקיום ה'אני'. נוסף לכך, וגם זאת בעקבות דיקארט, טוב האל הוא ערובה לקיומו של עולם, שנברא על-ידו, מחוץ ל'אני'. אג"ס טוען, כי אין שום פילוסוף או 'דמון' שיוכל להכחיש אמת זו.⁴⁷ עוד טוען אג"ס שם, שהבורא מעוניין

39 ראה: אג"ס, שלישי, עמ' 32B. אג"ס מניח שהאל הטוב נתן לאדם יכולת להשיג את אושרו בכוחות עצמו מתוך קריאה בפשט המקרא. לכן אין מקום לטיעון הפיזיאסטי הקאתולי, שלפיו אין האדם מסוגל להבין את המקרא בכוחות עצמו ועליו להסתמך על פרשנותה המוסמכת של הכנסייה.

40 ראה: אג"ס, אילם, עמ' 210B.

41 ראה: אג"ס, שלישי, עמ' 32B. השווה: לותר, עמ' 102.

42 ראה: אג"ס, הקדמות, שער הספר.

43 ראה: אג"ס, שלישי, עמ' 36B. כאן אג"ס מצטט ספר של ד'אקלו שלא הגיע לירינו, ושמו 'על מציאות אלוהים' (La existencia de Dios).

44 ראה: אג"ס, אילם, עמ' 54A.

45 ראה: אג"ס, אילם, עמ' 198A.

46 ראה: אג"ס, אילם, עמ' 263A.

47 ראה: אג"ס, שלישי, עמ' 267A. יש לשים לב לדברי אג"ס, ששום 'דמון' אינו יכול לערער על מציאותו של עולם מחוץ ל'אני'. סביר להניח, שהדמון שאליו התכוון אינו אלא השד המתעתע של דיקארט — ראה: דיקארט, עמ' 28-39.

לשמר את בריאתו, לשם כך העניק לאדם את ה'חוק הטבעי', המאפשר חיים חברתיים באחדות ובאהבה.

תורת משה כוללת 'חוק טבעי' זה, נוסף לחוקים 'פולחניים' המיוחדים רק לעם ישראל.⁴⁸ פשט המקרא כולל אם כן את מה שנתחן לאדם כדי להשיג את אושרו – חוק טבעי המסדיר את היחסים בין אדם לחברו, ו'חוק פולחני' המיוחד רק לעם ישראל והמסדיר את דרכי עבודת האל.

ה. המתח שבין פשט המקרא לתורה שבעל־פה

בחיבורו 'חי בן יוקטן', מספר הפילוסוף הערבי אבן־תופיל, איש ימי־הביניים, על נער הגדל באי בודד אשר מתוך התבוננות מגיע לגילוי האמת. הנער לא נזקק לשום מסורת שמקורה בהתגלות, בכוח תבונתו בלבד הצליח לממש את יעודו התבוני של האדם.⁴⁹ אג"ס מספר סיפור דומה על נער המגיע לגילוי האמת בכוחות עצמו, אלא שנער זה מצליח לחשוף את האמת מתוך קריאת כתבי־הקודש ולא מתוך התבוננות שכלית. כוונת אג"ס היא להדגיש, שהאדם מסוגל לחשוף את האמת האלוהית מתוך עיון בפשט המקרא בלבד. הסיפור הוא כדלהלן: אישה הרה ניצולה מאסון ימי ומגיעה אל אי לא מיושב. באי היא יולדת בן, מגדלת אותו, מלמדת אותו לקרוא בשפת הקודש והנער מסוגל לקרוא את המקרא בגירסתו המקורית. לאחר זמן האשה מתה, והנער תמים ושלם על סמך קריאתו את המקרא מגיע לדעת מה אלוהים דורש ממנו מתוך עיון במקרא בלבד, בלי להעזר במסורת פרשנית כלשהי.⁵⁰

הדרישה לחזור אל פשט המקרא אינה מתיישבת בנקל עם קיומה של תורה שבעל־פה. אג"ס מבטא גישה אינדיבידואליסטית, שלפיה כל אדם יכול להבין מתוך התורה שבכתב מה אלוהים דורש ממנו, ודברי האל הם כה ברורים שלא דרוש שום ביאור כדי להבינם.

אביא עוד שתי דוגמאות שבהן הניסוח חריף יותר. הדוגמה הראשונה לקוחה מספר של אג"ס, שבו מתנהל דר־שיח בדוי בין חכמי הדתות השונות. החכם היהודי טוען, שדי לו לדעת עברית כדי להבין מה שחשוב לו לדעת מתוך המקרא; חכם זה

48 ראה: אג"ס, הקדמות, עמ' 61; אג"ס, אילם, עמ' 53A.

49 שלום רוזנברג אי־פשר לי לעיין במהדורה מדעית בהכנה, מכ"י עברי, של החיבור 'חי בן יוקטן'.

50 ראה: אג"ס, שלישי, עמ' 289B. הנוסח במקורו הוא:

'Cerrarre todos mis discursos suponiendo un suceso, que si hasta agora no ha sucedido, puede suceder y puede abrir los ojos para acertar. Perdióse un navio cerca de una Ysla despoblada alla muy lexos. Salvose en una tabla, una mujer prenada. Pario un hijo, ensenole a leer en un Libro que contenia todos los del Canon hebreo. El muchacho aprendio con perfection su lengua y la lengua santa. Murio la Madre y el rayar era un santico con estas noticias'.

וראה לנוכח לציין שיקרא את המקרא בלי להעזר ב'לימודי בכל', קרי בלי התלמוד הבבלי. בסוף הקטע באה מעין הצדקה לגישה זו: כיוון שהטעות שלטת, הכל עלולים לטעות.⁵¹ במקום אחר טוען אג"ס שיש להניח לחוק האלוהי כפי שהאל מסר אותו; אין צורך ב'בבל' הספרים. הוא מתאר את 'בבל' הספרים כמלאים סתירות, פלפולים והרבה חוקים המנוגדים לחוק האלוהי — הנמסר בפשט המקרא.⁵² באמירה חריפה זו אפשר שאג"ס התכוון לתלמוד הבבלי, וראה בו חיבור המרוחק מפשט המקרא, ואפשר שהתכוון למגדל 'בבל' של ספרים, המנסים לחשוף את רצונו של אלוהים ולמעשה רק מתרחקים יותר ויותר מקיום רצונו. מכל מקום, שתי הדוגמאות הללו טוענות בבידור, שאין צורך בפרשנות כדי להבין את רצון האלוהים.

הביטויים החריפים בכתבי אג"ס המערערים על סמכותה של התורה שבעל פה עומדים בניגוד בולט לביטויים אחרים בכתביו המבטאים נאמנות למסורת. אולם אין להסיק מכאן, שביטויים מנוגדים אלה משקפים תקופות שונות בחייו, שכן לפעמים מצויים בספריו זה בצד זה ביטויים משני הסוגים. כך למשל, באותו ספר שבו אג"ס טוען כי 'די' לו לקרוא את המקרא בלי להעזר ב'לימודי בכל', הוא גם טוען שהתורה עצמה היא 'אילמת' והתורה שבעל-פה מקנה לה משמעות.⁵³ על כן יש לחפש הסברים אחרים למציאותם של טיעונים 'קראיים' בצד טיעונים 'רבניים' בכתביו. יתכן שהדרך ליישב את המתח הזה בדברי אג"ס היא לקרוא בדקדקנות את הדוגמאות שהובאו לעיל ולשים לב לפרט מרכזי. בסיפור על הנער באי הבודד האם מלמדת אותו את השפה העברית. גם החכם היהודי (בדוגמה השנייה) טוען, שדי לו בידיעת השפה העברית כדי לחשוף את רצון אלוהים מתוך המקרא. במקום אחר אג"ס טוען, שעיקר המסורת הוא שמירה ומסירה של השפה העברית.⁵⁴ כמובן זה דרושה המסורת כדי להבין את המסר האלוהי הברור כשלעצמו. אג"ס גם טוען שתפקיד הרבנים הוא ללמד את השפה העברית, כדי לאפשר גישה והבנה של

51 ראה: אג"ס, שלישי, עמ' 118B. הנוסח במקורו הוא:

Judio:	Sabiendo la Lengua Santa, a mi me basta leer, de pe a pe la escritura, sin estudios de Babel, entendere lo importante, sino supiere entender,	lo figurado, y obscuro, basta que entienda la Ley. Los que aciertan son los pocos, si el error tiene el poder, yo me rio del refran, vos de populo vos Dey.
--------	--	--

52 ראה: אג"ס, הקדמות, עמ' 337. הנוסח במקורו הוא:

'Todo lo mido con la Ley y con la Razon, apruevo lo conforme y detesto lo contrario, no puedo errar si sigo este camino, y poco o nada se errara, si dexaran en paz la Ley de Dios, como Dios la hizo, sin tanta Babilonia de libros que le hazen la guerra, con tantas disputas, tantas contradicciones, y tantas leyes contrarias a la Ley'.

53 ראה: אג"ס, שיחות, עמ' 3B.

54 ראה: אג"ס, שלישי, עמ' 8A.

הכתוב.⁵⁵ על סמך תפישה זו, מבקש אג"ס להסביר מספר מקרים שבהם נזקקו החכמים לבני העם הפשוטים.⁵⁶ בני העם הפשוטים שימרו את משמעותן הראשונית של מילים בשפתם, ובמקרים מסוימים פנו החכמים אליהם כדי לחשוף את המשמעות המקורית של מלה. אג"ס גם סבור שמחלוקות נוצרות עקב העדר ידיעה מושלמת של השפה העברית, שהיא תנאי להבנת הפשט ולחשיפת רצון האל. תפישה זו של אג"ס משקפת את הלכי הרוח של התקופה. לותר טען שאי־הבהירות של חלקים בכתב־הקודש מקורה באי ידיעת השפה העברית.⁵⁷ טענה זו העמידה במרכז את מפעלם של ההבראיסטים הנוצרים, שכן הדגישה את חשיבות השפה העברית לחשיפת רצונו של אלוהים. טיעון זה היה מקובל על חכמים יהודים והבראיסטים נוצרים כאחד. בתקופה זו, כפי שמציין גושן־גוטשטיין, הולכת וגוברת הנכונות לבחינה 'אובייקטיבית' של כתב־הקודש. דרישת אג"ס להיצמד אל פשט המקרא משקפת מגמה זו.⁵⁸

אחרית דבר

באמסטרדאם דמויות כגון אוריאל דה אקוסטה וברוך שפינוזה מרדו נגד סמכות החכמים ומעמדה של התורה שבעל־פה. תפישתו של אג"ס היא מורכבת יותר, בהיותו אדם שנשאר בתוך מסגרת הקהילה. ההתמודדות עם האתגרים האינטלקטואליים של תקופתו הביאה את אג"ס לעיצוב תפישה מקורית, הרואה את מקור סמכותם של חכמים בידיעת השפה העברית. שכן מקור הסמכות הוא דברי אלוהים עצמו, כפי שהם באים לידי ביטוי בפשט המקרא. אמנם גישה מעין זו היתה עלולה לפתוח פתח למחלוקת עם החכמים על הבנת פשט המקרא, אך אג"ס לא מרד נגד סמכותם של החכמים ונשאר נאמן לקהילה ולהלכותיה.

55 ראה: אג"ס, שלישי, עמ' 291A-B.

56 ראה: אג"ס, שיחות, עמ' 144A.

57 ראה: לותר, עמ' 101.

58 ראה: גושן־גוטשטיין, עמ' 94. על מגעים בין חכמים יהודים להבראיסטים נוצרים — ראה: ואן רודן, עמ' 49-93. על היחס בין ציפיות מילנאריסטיות להבראיזם — ראה: קטצ'ן, עמ' 97.

הפניות ביבליוגרפיות

- אבן־חן א' אבן־חן, 'ספקנות ואמונה', עבודת גמר לתואר שני, האוניברסיטה העברית, ירושלים תשמ"ה.
- אג"ס, אילם Abraham Gomez Silveyra, *Libro Mudo*, Ets Haym Library (EH), EH48B18.
- אג"ס, הקדמות —, *Preluminarias que deven anteceder a todo genero de controversias en materia de religion*, EH48A18.

- , *Libro Quinto — o Quinta piedra del Zurrón de David*, EH48A22. אג"ס, חמישי
- , *Libro Quarto — El Juez de las controversias*, EH48B17. אג"ס, רביעי
- , *Dialogos Theologicos*, EH48B14. אג"ס, שיחות
- , *Disertaciones sobre el Mesias... Libro Terzero*, EH48B15. אג"ס, שלישי
- D. Barbosa Machado, *Biblioteca Lusitana*, vol. 4, Lisboa 1751 (reprinted: Coimbra 1965). בארבוסה מאצ'דו
- M. Goshen-Gottstein, 'Foundations of Biblical Philology in the Seventeenth Century', *Jewish Thought in the Seventeenth Century*, Cambridge, Mass. 1987, pp. 77-94. גושן-גוטשטין
- Diego Gomez Silveyra, *Bejamen que dio Don Diego Gomez Silveyra siendo Presidente en la Academia de Amberes a 3 de Abril 1682*. דג"ס
- נאום זה נמצא בספרייה הלאומית בירושלים, מספרו הוא: R8 80B38. אוריאל דה אקוסטה, 'דוגמת חיי אדם', לתולדות התסיסה הרעיונית בתפוצה הספרדית המערבית: מאוריאל דה אקוסטה לברוך שפינוזה, ירושלים תשל"ג, האוניברסיטה העברית, עמ' 27-35.
- ר' דיקרט, הגיונת על הפילוסופיה הראשונית, תירגם יוסף אור, ירושלים תש"ם. דיקרט
- P. Hazard, *The European Mind (1680-1715)*, N.Y. 1963. האזרד
- P.T. Van Rooden, *Theology, Biblical Scholarship and Rabbinical Studies in the Seventeenth Century*, Leiden 1989. ואן רודן
- H.R. Trevor-Roper, *The Crisis of the Seventeenth Century*, New York 1968. טרבור-רופר
- M. Luther, 'De Servo Arbitrio', *Luthers Werke*, herausgegeben von Otto Clemen, 3 vols., Berlin 1966. לוטר
- R.H. Popkin, *The History of Scepticism from Erasmus to Spinoza*, Berkeley 1979. פופקין
- D. Franco Mendez, 'Memorias do Establecimiento e Progreso dos Judeos Portuguezes e Espanohes nesta Famosa Cidade de Amsterdam', *Studia Rosenthaliana*, vol. IX, num. 2, 1975. פראנקו מנדס
- A.L. Katchen, *Christian Hebraists and Dutch Rabbis*, Cambridge, Mass. 1984. קאטצ'ן
- M. Kayserling, 'Une Histoire de la Litterature Juive de Daniel Levi de Barrios', *Revue des Etudes Juives*, 18 (1889), pp. 276-289. קייזרלינג, באריוס
- , *Sephardim*, Leipzig 1859. קייזרלינג, ספרדים
- , *Biblioteca Espanola-Portuguesa-Judaica*, Strassburg 1890. קפלן, מנצרות
- י' קפלן, מנצרות ליהדות, ירושלים תשמ"ג.
- Y. Kaplan, 'The Travels of Portuguese Jews from Amsterdam to the "Lands of Idolatry" (1644-1724)', *Jews and Conversos*, Jerusalem 1985, pp. 197-224. קפלן, נסיעות
- , —, 'קראים באמשרדם בראשית המאה ה"ח', תרביץ, נב (תשמ"ז), עמ' 279-314. קפלן, קראים
- , —, 'יחסה של הנהגת הקהילה הפורטוגזית באמשרדם לתנועה השבתאית', ציון (תשל"ד), לט, עמ' 198-216. קפלן, שבתאות
- J. Rodriguez de Castro, *Biblioteca Espanola*, Madrid 1781 (reprinted: N.Y. 1977, vol. 1.). רודריגו דה קאסטר
- S. Rosenberg, 'Emunat Hakhamim', *Jewish Thought in the Seventeenth Century*, Cambridge, Mass. 1987, pp. 285-342. רוזנברג